

Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije
Center za izobraževanje v pravosodju

SEMINAR ZA DRUŽINSKE SODNIKE

Ljubljana, 28. maj 2008

VLOGA SODNEGA IZVEDENCA KLINIČNEGA PSIHOLOGA V DRUŽINSKO PRAVNIH ZADEVAH

Maja Glonar Vodopivec, spec. klin. psihologinja *, sodna izvedenka

Vera Slodnjak, spec. klin. psihologinja*, sodna izvedenka

*Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše Ljubljana

1. KLINIČNI PSIHOLOG – SODNI IZVEDENEC

1.1 Izobrazba

- univerzitetna diploma na oddelku za psihologijo FF
- 1 leto pripravništva in strokovni izpit za področje zdravstva
- 2 leti diagnostičnega in svetovalnega dela v zdravstvu
- 4 leta specializacije iz klinične psihologije na MF
- podiplomsko usposabljanje na različnih področjih
- usposabljanje za sodno izvedenstvo v organizaciji Društva izvedencev psihologov

1.2 Posebna znanja

- razvojna psihologija
- dinamika funkcionalne in disfunkcionalne družine
- psihopatologija razvojnega obdobja
- psihopatologija odraslega – vpliv na starševstvo
- kriteriji starševske učinkovitosti
- postopki za ocenjevanje
- strokovni in etični standardi
- različne možnosti skrbništva in stikov

1.3 Strokovne podlage

- Pravilnik o sodnih izvedencih
- Kodeks poklicne etike psihologov
- Evropska konvencija o uresničevanju otrokovih pravic
- Mednarodne smernice za ocenjevanje primernosti za skrbništvo otrok
- Statut društva izvedencev psihologov
- Strokovna literatura – glej prilogo Priporočena literatura

2. KLINIČNO-PSIHOLOŠKO IZVEDENSTVO PRI DODELITVAH

2.1 Dodeljevanje otrok po razpadu starševske zveze:

Do zadnjih desetletij 20. stoletja je bil odločilen spol:

- v tradicionalnih družbah odgovornost za vzrejo otrok nosi oče, ki zagotavlja materialno dobrobit družine;
- v 20. stoletju pridobijo ženske dostop do lastnih materialnih virov;
- psihološke razvojne teorije pripisujejo materam kot prvotnim negovalkam pomembnejšo vlogo.

Danes je značilna težnja po enakopravnosti obeh spolov tudi na področju nege, varstva in vzgoje otrok.

2.2 Najpogostejša vprašanja pri dodelitvah

- Komu od staršev naj se otrok zaupa v oskrbo, varstvo in vzgojo po ločitvi staršev?
- Pri katerem od staršev bodo otrokove koristi bolje varovane?
- Kateri od staršev je primernejši za oskrbo, varstvo in vzgojo otroka?
- Oblika, pogostost in trajanje stikov otroka z roditeljem, ki mu otrok ne bo zaupan?
- Če je več otrok, ali naj se otroci zaupajo skupaj ali ločeno, vsak enemu od staršev?

2.3 Primer podrobnejših vprašanj ob predodelitvi

Kakšna je naklonjenost mladoletne hčerke do očeta in kakšen je njun osebni odnos?

Ali je morebiti zaznati odklonilen odnos otroka do osebnih stikov z očetom?

Ali za to obstajajo za to realni razlogi ali pa gre zgolj za občasno nerazpoloženje otroka do stikov?

Ali gre za trdno ukoreninjen odnos, kakšni so razlogi za to?

Kakšna je pri tem vloga matere?

Kakšen je odnos otroka z materjo in ali je takšen odnos v korist otroka?

Ali je v skladu s koristjo otroka, da še naprej ostane pri materi?

Kako bi na mladoletno deklico vplivala morebitna predodelitev v varstvo, vzgojo in oskrbo očetu?

V kolikor izvedenec meni, da bi bila takšna predodelitev koristna, naj predlaga: najmanj boleč način, na katerega bi se predodelitev izvedla,

- *kako naj se uredijo stiki z materjo.*

V primeru, da bi izvedenec predodelitev otroka očetu odsvetoval, naj poda svoje mnenje tudi o tem, kako naj se v prihodnosti uredijo stiki z očetom, da se bodo ti dejansko izvajali?

2.4 Pasti dodatnih vprašanj

Nespecificirana dodatna vprašanja kot npr.:

“Opravi naj ustrezne preiskave, s katerimi bo mogoče objektivizirati navedbe tožnika in toženke ter njunega otroka ter poda izčrpno oceno glede rezultatov teh preiskav in subjektivnih zatrjevanj strank.”

ali

“ter odgovori na morebitna druga strokovna vprašanja, ki bi utegnila biti pomembna v tej pravdni zadevi, upošteva največjo otrokov korist.”

niso ustrezna, ker vključujejo pričakovanje sodišča ali strank v postopku, da mora izvedenec odgovarjati tudi na kakršna koli dodatna vprašanja, ki v sklepu sploh niso bila opredeljena.

2.5 Vprašanja o izvajanju stikov

Če sodišče zahteva, mora izvedenec podati mnenje glede pogostosti in načina izvajanja stikov med otrokom in starši.

Ni potrebno, da izvedenec predlaga natančen raspored stikov npr. po dnevih v tednu in urah ali o datumskem razporedu med počitnicami.

Ker je za podrobno shemo izvajanja stikov potrebno poznavanje aktualne situacije (ki ni nujno enaka kot v času izvedenčevega ocenjevanja), drugih okoliščin (npr. preživnina) in soglasje obeh staršev, naj se oblikuje ob prisotnosti obeh staršev na sodišču.

2.6 Urejanje stikov – primer

Izvedenec naj:

- *ugotovi dejanski odnos mladoletnega otroka do očeta ali matere;*
- *obrazloži vzroke za odklanjanje stikov otroka z očetom ali materjo;*
- *predvidi, kakšne bi bile za otroka posledice, če bi se stiki izvajali pod nadzorom na CSD;*
- *posebej naj pojasni ali bi bilo potrebno zaradi zatrjevanja nasprotne stranke, zaradi varovanja otrokovih koristi, stike omejiti ali celo odvzeti.*

2.7 Odvzem roditeljski pravic – primeri vprašanj

Ali je mati danes sposobna opravljati roditeljske dolžnosti?

Ali bi jih bila sposobna opravljati v roku 2 let?

Kdaj in pod kakšnimi pogoji bi jih lahko opravljala?

Kateremu od roditeljev naj se otroci zaupajo v varstvo in vzgojo oz. ali je primerneje, da se zaupajo v varstvo in vzgojo tretji osebi ali zavodu?

2.8 Psihološko izvedenstvo pri dodelitvah otrok je najtežje področje psihološkega izvedenstva, ker zahteva:

1. Obsežno in specializirano strokovno znanje, ki vključuje:

- dobro poznavanje vseh razvojnih obdobij,
- sposobnost za podrobno ocenjevanje širokega spektra možne patologije,
- vedenje o omejeni uporabnosti psiholoških instrumentov za ocenjevanje starševskih kompetenc,
- sposobnost za razlikovanje med tem ali je opažena disfunkcija trajna osebnostna poteza ali le posledica situacijskih dejavnikov, ki bo sčasoma minila.

2. Strokovno - etično in osebnostno integriteto izvedenca:

- razmejitev izvedenske in terapevtske vloge;
- ohranjanje profesionalne objektivnosti ob stalni izpostavljenosti kritiki, oporekanju in izpodbijanju staršev in/ali odvetnikov:

- *izpostavljenost nezadovoljstvu vsaj ene, pogosto pa tudi obeh strank v postopku;*
- *izpostavljenost podrobnemu preverjanju;*
- *zmožnost za soočanje z visoko stopnjo sovražnosti s strani staršev in odvetnikov;*
- *izpostavljenost izkrivljenim predstavam in obtožbam;*
- sprejemanje odgovornosti: mnenje lahko obsežno in dolgoročno vpliva na otrokovo prihodnost.

3. Obsežno preiskavo

- najmanj 3 preiskovance (starša, otrok/otroci, stari starši, partnerji,);
- najmanj dva kontakta z vsakim od staršev in z otrokom:
  - intervju in psihološki pregled vsakega preiskovanca posebej,
  - opazovanje interakcij med preiskovanci;
- zbiranje dodatnih informacij:
  - razgovori z drugimi družinskimi člani, (npr. stari starši, partnerji/partnerkami,
  - poročila poklicnih vzgojiteljev v vrtcu in šoli,
  - dokumentacija socialne, zdravstvene ali drugih služb
  - drugi viri informacij.

2.9 Priporočila sodišču v zvezi s postopkom preiskave

Sodišče naj omogoči izvedencu:

- da pritegne še drugega izvedenca (npr. psihiatra, ki oceni eventualno psihopatologijo staršev);
- da zbira dodatne informacije in dokumentacijo, ki lahko doprinese k osvetlitvi starševskih zmožnosti;
- da uskladi rok za izdelavo mnenja z obsežnostjo preiskave ter z različnimi zapleti.

2.10 Potek dela izvedenskega dela

- **Sodišče** predhodno uredi vprašanje stroškov izvedenskega postopka.

- Priporočamo, da se stranke opozori na eventualne dodatne stroške, npr: potni stroški, časovne obremenitve, eventualna izguba zaslužka,...
- **Izvedenec se s preiskovanci dogovori o poteku postopka:**
  - datumi in število srečanj,
  - opis postopka: intervjuji, psihološki preizkusi, sodelovanje otroka
  - zbiranje informacij iz drugih virov.
- **Izvedenec pridobi obveščeno soglasje vseh vključenih oseb.**

2.11 Obveščeno soglasje vključuje:

- opredelitev namena ocenjevanja,
- pojasnilo, da ocenjevanje ne vključuje terapevtskih intervenc,
- opise vseh postopkov (intervju, psihološko testiranje, pridobivanje informacij iz drugih virov),
- opozorilo, da bodo v mnenju upoštevane vse navedbe/ugotovitve, za katere izvedenec presodi, da so pomembne za oblikovanje ocene,
- da mnenje sloni na integraciji množice različnih podatkov, zato ni nujno, da je skladno z navedbami ali s pogledi vsakega od staršev,
- opozorilo, da bo izvedenec naznanil, če bo odkril podatke, o katerih je poklicno dolžan poročati (npr. zloraba otrok, sum na hetero ali avto agresivno in destruktivno vedenje).

2.12 Problemi v zvezi s poznavanjem o klinično-psihološke metode dela

Pomanjkljiva poučenost o klinično-psihološki metodi dela povzroča nesporazume v zvezi z zahtevami ali pričakovanji staršev in/ali odvetnikov, da je za končno oceno ključnega pomena "dokazni" material, ki ga sami predlagajo oz. prinašajo, npr.:

- izjave njim naklonjenih prič,
- pisne ali posnete izjave otroka,
- razni zapisi, pisma, dnevniki,
- fotografije, avdio in video posnetki,
- SMS sporočila, telefonski izpisi,

2. 13. Značilnost klinično-psihološke metode dela

Klinično-psihološka metoda dela se sestoji iz strokovne presoje in integracije vrste zelo različnih podatkov. Podatki, pridobljeni z neposrednim opazovanjem in s psihološkimi tehnikami, ki omogočajo razkrivanje zavednih in nezavednih psiholoških procesov, skupaj s podatki iz drugih virov, omogočajo vpogled v stališča, naravnosti, motivacijo, zmožnosti ter v značilen vzorec vedenja določene osebe v določenih situacijah.

2.14 Pripombe, dopolnitve, zahteve po drugem izvedencu

Dopolnitve

V zahtevku za dopolnitev naj bodo vprašanja jasno opredeljena:

- če je pomanjkljivo ali premalo jasno odgovoril na zastavljena vprašanja;
- če gre za dodatna vprašanja, ki jih opredelitev nalog v sklepu ni vsebovala.

Pripombe

- Pripombe se lahko nanašajo na dejanske pomanjkljivosti v mnenju.
- Lahko pa so predvsem izraz ogorčenja tiste stranke, ki ni zadovoljna z izvedenčevo oceno zbranih podatkov. Sem sodijo pavšalni očitki o pristranskosti, neobjektivnosti, neresničnosti, nestrokovnosti, zlonamernosti, itd.

Razlogi za imenovanje drugega izvedenca

3. OCENJEVANJE STARŠEVSKIH ZMOŽNOSTI

3.1 Ocenjevanje starševskih zmožnosti

1. Odnos staršev do sporazuma in postopkov
2. Predlogi obeh staršev
3. Zmožnosti staršev za zadovoljevanje otrokovih potreb:
  - po negi, oskrbi in varnosti;
  - po sprejetosti, čustveni podpori, razumevanju;
  - po nadzoru: jasne meje, primerne nagrade in kazni, obvladovanje vedenjskih problemov brez nasilja;
  - po intelektualni stimulaciji, vzpodbudah za prevzemanje odgovornosti, učenju življenjskih veščin in za šolsko učenje;
  - po avtonomiji in samostojnosti;
  - po vzdrževanju odnosa z obema staršema.
4. Osebnostne lastnosti in druge značilnosti staršev, ki lahko vzpodbujajo ali pa negativno vplivajo na njihovo zmožnost za zadovoljevanje otrokovih potreb.
5. Zmožnost staršev, da dajo prednost otrokovim potrebam pred svojimi lastnimi.
6. Interakcije staršev z zunanjim svetom: možnosti za pomoč in podporo.
7. Možnosti za spremembo

3.2 Ocenjevanje starševskih zmožnosti in varovanje otrokovih koristi

- Izvedenec je dolžan varovati koristi otroka v preiskavi in pri oblikovanju mnenja.
- V mnenju naj se omeji na tiste značilnosti, ki odločilno vplivajo na starševske zmožnosti.
- Izogiba naj se navedkom ali zaključkom, za katere obstaja velika verjetnost, da bi lahko sprožili dodatne pritiske na otroka in / ali dolgoročno povzročili dodatno škodo.
- S poudarjanjem pozitivnih lastnosti, bo morda prispeval k zmanjšanju konflikta ali k izboljšanju komunikacije med staršem.

3.3 Skupno skrbništvo

Pogoji za skupno skrbništvo

- Starša si želita skupno skrbništvo.
- Starša imata psihološke veščine potrebne za preprečevanje, da bi njuna negativna čustva do bivšega partnerja vplivala na učinkovitost njune skupne skrbi za otroka.
- Starša dajeta prednost otrokovim potrebam po kooperativnemu starševskemu okolju pred svojimi potrebami po zapletanju v nadaljevanje konflikta z bivšim partnerjem.
- Starša lahko komunicirata in se pogajata.
- Starša zmoreta fleksibilno prilagajati odgovornosti in naloge v okviru skupnega skrbništva.

Razlogi proti skupnemu starševstvu

- Eden oba starša tega ne želita.
- Enemu ali obema staršema primanjkuje psiholoških veščin za preprečevanje vpletanja negativnih čustev do bivšega partnerja v izvajanje učinkovite skupne skrbi za otroka.
- Eden ali oba starša sta zelo jezna na drugega in dajeta prednost svojim potrebam po izražanju te jeze pred otrokovimi potrebami po kooperativnem starševskem okolju.
- Starša se nista zmožna sporazumeti glede oskrbe otroka.
- Prevelika geografska oddaljenost med njunimi bivališči.

3.4 Kriteriji za dodelitev enemu od staršev

- Oba starša s tem soglašata.
- Izbrani starš ustrezno zadovoljuje otrokove potrebe po varnosti, negi, kontroli in učenju.
- Otrok raje živi z njim/njo.
- Ni pomembnejših sprememb v bivalnem okolju, otrok ostaja v isti šoli in vrstniški skupini (kadar le-ta ni problematična).
- Izbrani starš je bil/a otrokov primarni skrbnik/skrbnica.

- Izbrani starš zna zadovoljiti otrokove posebne potrebe glede na razvojno obdobje in/ali prizadetost.
- Izbrani starš ima več veščin za preprečevanje vpletanja negativnih čustev do bivšega partnerja v izvajanje učinkovite skrbi za otroka.
- Sorojenci ostanejo skupaj.
- Podpora razširjene družine.
- Otrok se je že prej dobro razumel s tem staršem in njegovimi.

4. OCENJEVANJE OTROKOVE PERSPEKTIVE

4.1 Metode dela

- intervju
- psihološko testiranje
- opazovanje odnosov otrok- starši
- drugi viri informacij

4.2 Intervju - potek

- Vzpostavitev odnosa
- Jezik, ki ustreza razvojni stopnji otroka
- Razlaga o razlogu za obisk ter vloga izvedenca
- Meje zaupnosti
- Uvod v pogovor: vsakodnevno življenje (dom, šola, vrstniki)
- Pričakovanja
- Eno do dve srečanji

4.3 Intervju - področja

- Otrokovo psihološko in čustveno delovanje, prisotnost ali odsotnost posebnih potreb.
- Razumevanje otrokovega "celotnega življenja", vključno z informacijo o prijateljih, odnosih s sorojenci, šolsko funkcioniranje, posebni interesi, prosti čas.

- Cilji glede prihodnosti.
- Vsakodnevne obveznosti.
- Otrokovo zaznavanje vsakega izmed staršev:
  - kaj mu je všeč in kaj ne,
  - s kom se bolj identificira;
  - postopki v zvezi z discipliniranjem;
  - koliko je deležen podpore vsakega od staršev;
  - koliko neodvisnosti mu dopuščajo starši glede na njegovo razvojno obdobje.
- Otrokova čustva v zvezi z vsakim od staršev.
- Otrokova čustva v zvezi z ločitvijo.
- Otrokove preference v odnosu do vsakega izmed staršev: motivi, argumenti za in proti.

4.4 Psihološko testiranje

- predstavlja le en vir informacij;
- vsak test ima omejeno vrednost;
- potrebna so posebna strokovna znanja in izkušnje izvedenca za zbiranje in interpretacijo podatkov;
- nevarnost preinterpretacije ali napačne interpretacije;
- s testi ni mogoče neposredno ocenjevati starševske učinkovitosti (primernosti);
- ni enotne doktrine glede uporabe testov v postopkih zaupanja otrok (Otto,2000).

4.5 Opazovanje odnosov med otrokom in starši

Ocenjujemo način in kvaliteto odnosov:

- različne vzorce interakcij
- zadovoljstvo v odnosih
- znaki anksioznosti
- podpora otrokovemu samospoštovanju;
- komunikacijske veščine;
- verbalne in neverbalne oblike vedenja

4.6 Zbiranje podatkov iz otrokovega okolja

- otrokovo delovanje v širšem okolju: vrtec, šola, soseska, interesne dejavnosti;
- opažanja o otroku v različnih drugih situacijah ter v različnih časovnih obdobjih,
- poročila učitelja, vzgojitelja, zdravnika;

4.7 Ocena otrokovih značilnosti

- temperament
- osebnost in značaj
- posebne potrebe (npr. hiperkinetična motnja, specifične učne težave, somatske bolezni in oviranosti)
- fizične, psihološke, socialne in ekonomske potrebe
- čustvene vezi z vsakim od družinskih članov: kontinuiteta in kvaliteta navezave
- vloga razširjene družine
- šolsko okolje
- kulturna dediščina in verska vzgoja
- kvaliteta preživljanja časa v domačem okolju

4.8 Ocenjevanje otrokovih preferenc

- Otroka ne sprašujemo direktno, da izbira med obema staršema; skušajmo biti občutljivi za otrokove preference, s kom in kje bi želel preživeti več časa.
- Potrebno je prepoznati razloge za otrokove preference, ugotoviti motiv za tako razmišljanje, predvideti posledice preferenc ter kaj otrok od tega pričakuje.
- Če otrok zavrača enega od staršev, je potrebno raziskati psihodinamiko tega procesa.
- Otroka je potrebno zaščititi pred možnimi negativnimi posledicami procesa evalvacije, ob spoštovanju zaupnosti in otrokovih pravic.

4.9 Pasti pri ocenjevanju otrokovih preferenc

V ozadju je lahko:

- identifikacija z agresivnim članom družine,
- zaščita šibkejšega starša,
- zaščita pred maščevanjem nasilnega starša
- otrokovo prepričanje, da s svojo odločitvijo lahko zmanjša konflikt med staršema.

“Otrokove preference ne reflektirajo vedno otrokovih najboljših koristi!” (Warshak, 2003)

“Otrok nosi v sebi intimno spoznanje o starših skozi različna časovna obdobja in skozi različne situacije” (Sparta, 1998)

4.10 Odtujitveni sindrom - “Parental alienation syndrome”

PAS - avtor Gardner, 1987

- otrok goji sovražna čustva do enega od staršev, ga popolnoma razvrednoti;
- v otrokovem odnosu ni nobene ambivalence;
- proces poteka tako na zavednem kot nezavednem nivoju;
- proces lahko traja leta.

4.11 Odtujitveni sindrom - ocenjevanje

- Družinska dinamika:
  - zgodovina družinskih odnosov in konfliktov; zakonska dinamika;
  - čustvene navezave otroka z vsakim od staršev;
  - ocena vedenja “zavrženega in odtujenega starša”;
  - prepoznavanje pretiranih reakcij oz. pomanjkanje empatije pri drugem.
- Dinamika pri otroku:
  - kaj vzpodbuja otroka v procesu zavračanja, pritiski iz različnih strani?
  - ali čuti otrok močan konflikt lojalnosti in kako ta poteka?
  - ali je otrokova navezava negotova (manj varna) z enim ali z obema staršema?
  - ali otrok čuti potrebo po tem, da zaščiti šibkejšega starša s tem, da se odvrne od drugega?

- ali je otrok razvil dolgotrajne strahove ali jezo do starša, ki izhajajo iz preteklih neustreznih medsebojnih odnosov?
- kako starši in učitelji opisujejo otrokov temperament?
- **Otrokovo vedenje:**
  - ali kaže otrok intenzivno zavračanje ali znake ambivalentnosti v odnosu do starša;
  - čustveno odzivanje otroka: bojzljivo, zaskrbljeno, jezno;
  - kako otrok deluje na drugih področjih: šolske težave, odnosi z vrstniki, učitelji; interesne dejavnosti;
  - ali obstajajo kakšne pomembne družinske skrivnosti.

Če ugotovimo, da obstaja “odtujitvena dinamika”, ocenimo intenziteto:

- blaga (otrok gre z “zavrženim” staršem, čeprav protestira)
- srednja (otrok večinoma protestira, vendar vzdržuje minimalen stik)
- močna (otrok popolnoma odklanja kakršen koli stik)

4.12 Odtujitveni sindrom - priporočila

Ocenjevalec naj upošteva:

- odtujitveni sindrom je pomemben dejavnik pri ocenjevanju;
- odtujitev nima ne več in ne manj teže kot drugi dejavniki;
- potrebna je temeljita analiza različnih vzročnih dejavnikov;
- otrokovo zavračanje lahko reflektira tudi druge probleme npr. separacijske težave, opozicionalno vedenje, razne pomanjkljivosti in deficiti pri drugem staršu;
- potrebno je prepoznati, če bi PAS lahko bil posledica različnih zlorab (fizične, čustvene, spolne).

5. KLINIČNO-PSIHOLOŠKO MNENJE O ZAUPANJU OTROKA

1. Podatki o izvedencu
2. Sklep o imenovanju
3. Naloge izvedenca in vprašanja sodišča
4. Osnovni podatki o preiskovancih (in družinskih članih)
5. Povzetek problema
6. Potek dela
  - pregled dokumentacije v spisu
  - pridobivanje in pregled druge dokumentacije
  - kontakti s preiskovanci, s kom, kdaj, kje
  - ocenjevalni postopki: intervjuji in psihološki instrumenti
7. Oče
  - povzetek intervjuja
  - osebnostne značilnosti
  - psihosocialno funkcioniranje
  - ocena starševskih kapacitet
8. Mati
  - povzetek intervjuja
  - osebnostne značilnosti
  - psihosocialno funkcioniranje
  - ocena starševskih kapacitet
9. Otrok
  - osebnostne značilnosti,
  - psihosocialno funkcioniranje
  - odnos do vsakega od staršev
10. Povzetek podatkov iz drugih virov
11. Odgovori na vprašanja
  - dejavniki za in proti skupnemu skrbništvu
  - dejavniki za in proti dodelitvi očetu
  - dejavniki za in proti dodelitvi materi
  - predlogi za stike
13. Priporočila

6. Priporočena literatura

1. APA (1994). Guidelines for child custody evaluations in divorce proceedings. *American Psychologist*, 49(7), 677-680.
2. Carr, A. (2006). Foster care. Separation and divorce. v Carr, A. *The handbook of child and adolescent clinical psychology. A contextual approach*. London and New York, Routledge, 1999
3. Gardner, R. A. (1987). Judges interviewing children in custody/visitation litigation. *New Jersey Family Lawyer*, 7(2), 26-39.
4. Herman, S. P. in Bernet, W. (1997). Practice parameters for child custody evaluation. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36(10), 57S-68S.
5. Oberlander Condie, L. (2003). Parenting evaluations for the court: Care and protection matters. *Perspectives in Law & Psychology*; New York, Kluwer Academic Publishers, 2003.
6. Reder, P., Lucey, C. (1995). Assessment of parenting. *Psychiatric and psychological contributions*. London and New York, Routledge, 1995
7. Sparta, S. N. & Stahl, M. P.(2006). *Psychological evaluation for child custody*, Sparta, S. N., Koocher G. P. eds. *Forensic mental health assessment of children and adolescents*, Oxford University Press, 2006